

Din Tartışmaları ve İhtilaf Ahlakı

Prof. Dr. Mehmet Görmez
İslâm Düşünce Enstitüsü Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Görmez
İslâm Düşünce Enstitüsü Başkanı
Din Tartışmaları ve İhtilaf Ahlakı
19 Şubat 2021 | İDE | Ankara

Din Tartışmaları ve İhtilaf Ahlakı

Bismillahirrahmanirrahim.

Bizleri var eden Yüce Rabbimize hamd u senalar olsun.

Hz. Adem'den Sevgili Peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya kadar insanlığın yolunu aydınlatan bütün peygamberlere salât ve selam olsun.

Sözlerime başlarken hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Öncelikle kandiliniz mübarek olsun. Bu rahmet ve bereket iklimi; salgınla bunalan ruhlara şifa getirsin, kalplere inşirah versin, dersler ve ibretler almış olarak yeni bir dünyaya uyanmaya vesile olsun, ülkemiz ve İslâm dünyası başta olmak üzere dalga dalga tüm insanlığı kuşatsın. Şehitlerimize rahmet olsun.

Değerli Kardeşlerim,

Bugün istisnasız tüm İslam dünyasında bitmek tükenmek bilmeyen din tartışmaları yaşanıyor. Bizi daha iyiye götüren, kaybettiğimiz hikmetleri bulduran, bizi hakikate ulaştıran tartışmalardan söz etmiyorum. Pek çok açıdan anlamsız, faydasız, gayesiz, beyhude tartışmalardan söz ediyorum. Bilhassa ilim ve davet insanların Müslümanlara bir arpa boyu yol aldırmayan, hatta ümmeti bölen, parçalayan tartışmalardan bahsediyorum.

Medeniyetlerin çöküş ve çözülüş dönemi tartışmaları diyebileceğimiz bu tartışmalar; dinin rahmetine gölge düşürüyor. Rahmete susamış kalpleri karartıyor. Gönülleri tarumar ediyor. Dinin berrak hakikatlerine aç zihinler var, o zihinleri işgal ediyor. Bilhassa genç kuşakları, genç nesilleri dinden soğutuyor, hatta koparıyor. Bu tartışmalar, bu din tartışmaları, inanın ne imanımızı ne ilmimizi ne de hikmetimizi artırıyor. Bunlar bizi izi daha ahlaklı, daha adaletli, daha merhametli kılmıyor. İslam ümmetinin karşı karşıya kaldığı hiçbir meydan okumaya da karşılık vermiyor.

Dijitalleşmeyle birlikte bu tartışmaların seyri değişti. Bu tartışmalar, ümmetin, toplumun önce her kesimini kuşattı. Dinî bilgi yaygınlaştı, dijitalleşmeyle birlikte böyle bir iyilik oldu, fakat bu bilgi bütünlüğünü kaybetti, parçalandı. Dahası dijitalleşme; bir bilgi kaosu doğurdu, bir yorum anarşisi ortaya çıkardı, bir fetva kargaşası her tarafı sardı. Pek çok kimseyi İslam'ın hakikatinden hem de her hakikatinden şüpheye düşürdü, bu tartışmalar. Dinin sade ve berrak hakikatlerinden pek çok insanı uzaklaştırdı.

Her şeyden önemlisi *-Değerli Kardeşlerim-* bu tartışmalar; dinin kutsiyetini ve masumiyetini aşındırıyor. Dinin giderek birleştirici olma özelliğini ortadan kaldırıyor -o bizi birleştirmeye geldi-. Bir ayrıştırma ve ötekileştirme aracı hâline getiriyor. Dini bir çekişme ve bir didişme konusuna dönüştürüyor. Dini yoruyor, dindarı yıpratıyor. Bu ilimsiz ve hikmetsiz din tartışmalarında, her halükârda zarar gören din oluyor. Bunun dine, topluma ve ümmete verdiği zarar tahayyül edilenin çok ötesinde. Bunun idrakinde olmak gerekiyor.

Değerli Kardeşlerim,

Ümmetin ümidi olmaya devam eden ülkemiz Türkiye’de durum, İslam dünyasından farklı değil. Yavaş yavaş bizi de kuşatan bu anlamsız din tartışmaları, medeniyet ufkumuzu daraltıyor. Kamuoyu önünde, ekranlarda, sosyal medyalarda yapılan din tartışmaları, toplumsal birlik ve beraberliğimizi sürekli kırılğan bir zemine kaydırıyor. Başka kutuplar, kutuplaşmalar yetmiyormuş gibi bir de dinî kutuplaşmalar ortaya çıkarıyor.

Yakın tarihimizden bu konuda bir örnek vermek isterim. 17. yüzyılda cihan imparatorluğu Osmanlı üç cephede ilk defa büyük kayıplar veriyor. Ancak İstanbul’da iki vaiz, anlamsız din tartışmaları üzerinden âdeta toplumu karşı karşıya getiriyor. İki vaizden biri, dönemin Ayasofya kürsüsünde oturan Kadızâde Mehmed Efendi, diğeri ise Sultanahmet kürsüsünde oturan Abdülmecit Sivâsî Efendi’dir. Bu iki zat, beş on mesele üzerinden her cuma birbirlerine saldırırlar. Zamanla her ikisinin de müfrit taraftarları oluşmuştu. Nihayet 1651, 1651 yılında bir cuma namazı sonrası maalesef iki taraf birbirine girer ve pek çok insan hayatını kaybeder. Öyle ki tarihçi Naîmâ, Sultanahmet meydanından Beyazıt’a kadar her yer insan cesediyle doldu, der.

Peki, neydi, bu iki vaizi karşı karşıya getiren, iki cemaati birbirine kırdıran meseleler? Tartışma konularının hiçbirisi, tıpkı bugün olduğu gibi İslam’ın ve Müslümanların temel meseleleri değildi. Kâtip Çelebi, *Mizânü’l-Hakk* diye bir kitap yazdı, sadece bu tartışmalarla ilgili.¹ Bu kitapta bu iki vaizi, iki cemaati birbirine düşüren konuları hem sıraladı hem de tek tek değerlendirdi. Türkçeye çevrildi, elimizde var. Pek, neler tartışmışlar bu iki vaiz?

- Kabir azabı var mı, yok mu?
- Kabir ziyareti caiz mi, değil mi?
- Şefaât, ahirette şefaât hak mı, değil mi?
- Namazdan sonra musafaha etmek caiz mi, değil mi?
- Hz. Peygamber’in anne babası cennetlik mi, cehennemlik mi?
- Kandil kutlamak, mevlit okumak caiz mi, değil mi; doğru mu, değil mi?
- Tütün, kahve içmek, helal mi haram mı?

Hatta bu tartışmalar Saraya sızacak ve o günün sultanı IV. Murad’ın, tebdil-i kıyafet yaparak kahvehaneleri dolaşıp tütün ve kahve meselesini denetlemesi, bu tartışmaların Saraya nüfuzundan kaynaklanıyor.

¹ Geniş bilgi için bkz., Kâtip Çelebi, *Mizânü’l-Hakk fi İhtiyâri’l-Ehakk*, çev. Orhan Şaik Gökyay, Süleyman Uludağ, Kabcacı yayımları, 2008.

Başka ne tartışmışlar?

- Hz. Hızır hayatta mı, değil mi?
- Semâ devran -bu Mevlevi semâsı-, zikir, musiki caiz mi, değil mi?
- Matematik ve felsefe -hele hele şu maddeye bakın- matematik ve felsefe gibi ilimleri tahsil etmek dinen sakıncalı mı, değil mi?

Şimdi aradan üç asır geçti. Üç asır geçtiği hâlde üzülerken belirteyim, Tanca'dan Cakarta'ya, kuzeyden güneye, Asya'da, Ortadoğu'da maalesef aynı tartışmalar, sadece ülkemizde değil, bütün İslam dünyasında devam ediyor. O gün büyük cihan imparatorluğu Osmanlı, üç cephede kan kaybediyordu. Kan kaybederken bu tartışmalar yaşıyor. Batı dünyası ise bilgi ve sanayi devrimlerine hazırlanıyordu. O gün bunları tartışmak ne kadar anlamsız ne kadar beyhude ise bugün İslam başkentlerine ateşlerin düştüğü, Şam'ın, Bağdat'ın, Sana'nın, Yemen'in, İslam dünyasının her tarafının ateşler içinde yandığı bir zaman diliminde inanın, pek çok din tartışması da o kadar abes, o kadar beyhudedir.

Şöyle baktığımızda bugün; sıcak çatışma alanlarının neredeyse tamamı İslam dünyasında. Hepimiz bunu görüyoruz. Böyle olduğu hâlde ümmeti, Kur'an'ın o كُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ / Yani ateş dolu o çukurun kenarındaydınız.² Ümmet ateş dolu çukurların kenarında iken bu anlamsız din tartışmalarının devam etmesi doğrumu dur, Allah aşkına?

İslam dünyasında asgari barış ve güvenlik ortamı yok. Yani İslam beldelerinde selam yok, iman beldelerinde eman yok. Böyle olduğu hâlde, dinin en temel asıllarının sürekli tartışılması, inin deliller sistemi, deliller hiyerarşisinin sürekli hocalar tarafından tartışılması, ekranlarda, sosyal medyalarda. Hem de müsamahasız bir dille, çatışmacı bir dille. Bu doğru olur mu, Allah aşkına?

Yüce Kitabımız Kur'an-ı Kerim, dinlerini bölüp gruplara ayrılanlardan olmayın, der.³ Böyle buyurduğu hâlde dinin bazen en teferruat meseleleri üzerinde ayrışmalar yaşanıyor. Geçen, bir İslam dünyasında, bir İslam beldesinde namazda okunan Fâtiha'dan sonra sesli mi amin diyeceğiz, sessiz mi amin diyeceğiz? “Sesli” diyenlerle “sessiz” diyenler arasına kavga çıktı. Bir insan, bir can vefat etti. Ne acıdır bunlar. Bazı yerlerde “et-Tehiyyâtu'da parmak kaldıracak mıyız, kaldırmayacak mıyız?” tartışmaları yaşanıyor. Ne cehalettir bu.

Hatta ahlakın, adaletin tesis edilmediği pek çok yer var. Buralarda İslam'ı ve Müslümanları sürekli varoluşsal krizlerle karşı karşıya bırakan bu tartışmaları hâlâ devam etmesi doğru olur mu?

İslam dünyasında biriken yığıla sorun çözüm bekliyor. Böyle olduğu hâlde, ümmetin enerjisini tüketen bu tartışmaların ardı arkası kesilmek bilmiyor. Hatta sorunlarımızı daha da içinden çıkılmaz, çıkılmaz bir hâle getiriyor.

Değerli Kardeşlerim,

Elbette dinî yorum ve görüşler, tarihte olduğu gibi günümüzde de farklılıklar arz edecektir. Yanlış anlaşılmasın söylediklerim. İhtilaf tabii bir şeydir, ihtilaf Allah'ın ayetidir, ihtilaf

² 3/Âl-i İmrân, 103.

³ 6/En'âm, 159.

rahmettir. Zira dinin tabiatı, nassın tabiatı ve insanın tabiatı farklılık arz eder. Farklılıklar olacak ki, toplum durağan bir yapıya mahkûm olmasın. Çeşitlilik olacak ki, insanlar tanışsın, düşünsün, üretsin ve insanlık gelişsin. Dolayısıyla ihtilafı rahmet kılan, her şeyden önce farklı düşüncelerin ortaya çıkaracağı yeni hakikatlerdir. Müsademe-i efkârdan barika-i hakikat doğar.

Unutmamak gerekir ki, İslam medeniyetinde, tartışmanın da ihtilafı rahmete dönüştüren bir usûlü, bir ahlakı vardır. Problem orada. Problem ihtilafı değil; usûlde ve ihtilaf ahlakında. Nedir, ihtilaf ahlakı? İhtilaf ahlakı bireyleri aşan bir doğrunun olduğunu bize bildiri. Herkesi kuşatan bir hakikatin olduğuna inanmayı ve o hakikatin peşine düşmeyi gerektirir. Bu usûle, bu ahlaka mutlak riayet, her mümin için şarttır. Bundan hiçbir fırka, hiçbir âlim azade olamaz. Hatta hiçbir mümin müstağni kalamaz.

Sorarım size; -*Değerli Kardeşlerim*- dine dair indî bir düşüncemizi savunalım derken dinin öngördüğü ahlak-ı hamidenin o bütün güzelliklerini, ilkelerini çiğnemek ne yaman bir çelişkidir. Hak bildiğimiz, hakikat bildiğimiz bir iddiayı müdafaa edelim derken kul hakkına tecavüz etmek, kardeşlik ahlakını çiğnemek, kardeşlik hukukunu çiğnemek ne kötü bir yoldur. Kur'an ahlakını çiğneyerek Kur'an'ı müdafaa edebilir miyiz, Allah aşkına? Sünnet nizamını yok ederek, yok sayarak sünneti himaye edebilir miyiz? Sahabeden itibaren bizim bir geleneğimiz var. Eleştirdiği görüş sahibine tartışmalarda dua ile başlayan bir geleneğimiz var, bizim. Sahabe-i kiramın bu nezih üslubunu terk ederek bir yere varabilir miyiz? Kadim ilmî mirasımızı ceffe'l-kalem yok sayarak din savunulabilir mi? En ferî bir meseleyi, teferruatı ispat için usûlün bütün asılları feda edilebilir mi, hiç?

Sıradan bir mümine, sıradan, sıradan bir mümine asgari söz ahlakını terk etmek; kavli-i leyin (yumuşak söz), kavli-i tayyibe (güzel söz), kavli-i sedid (sağlam söz), kavli-i hasen (güzel söz), bütün bunları bırakmak yaraşmazken bir ilim insanına, davet insanına bunlar yaraşır mı? Daha önce "Söz Ahlakı" diye bir dersimizi yapmıştık, bu konuda. Emr-i bi'l-ma'rûf, müminin görevi -tamam-, iyiliği emretmek. Ancak emr-i bi'l-ma'rûf sadece maruf söz ile yapılır yani iyi sözle yapılır. Nehy-i ani'l-münker yani kötülükten alıkoymak, münker söz ile gerçekleştirilebilir mi? Gıybet, dedikodu, hakaret, teccüs, iftira gibi günlük hayatta dahi herkes için her mümin için haram olan şeyler, din tartışmalarında iki taraftar kazanmak için mubah sayılabilir mi, Allah aşkına? Hak ve hakikat, batıl ve fesat ile karıştırılarak anlatılabilir mi insanlığa? Bir düşüncüyü iddia ve zan ile ifade etmek, sonu gelmez tartışmalara yol açmaz mı, açmıyor mu? Bu tartışmalar kini, öfkeyi, adaveti, fitneyi doğurmuyor mu? On dört asırdır doğurmuyor mu, Allah aşkına?

Değerli Kardeşlerim,

Rabbimiz Yüce Kitab'ında bu tür tartışmaların nizaa (kuru çekişme), şikaka (bölünmelere), fitneye, tefrikaya dönüşmemesi gerektiği konusunda bizi açıkça uyarmış. Pek çok ayet var bu konuda: *مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ* / O dinlerini paramparça edip firkalara ayrılanlardan olmayın. Böyle herkesin kendi görüşünü hakikat gibi gören insanlardan olmayın.⁴ *وَلَا تَنَازَعُوا* / Birbirinizle çekişmeyin, didişmeyin, birbirinize düşmeyin. *فَتَفَشَلُوا* / zayıf düşersiniz. *وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ* / rüzgârınız yok olur, gücünüz gider.⁵

⁴ 30/Rûm, 32.

⁵ 8/Enfâl, 46.

Allah Resulü (sas.) hadis kitaplarımızda, külliyatında bu tür anlamsız din tartışmalarına bir isim vermiştir. (المراء) “mirâ” adını veriyor. Mirâ’, dini bir husumet aracına dönüştürmektir. Mirâ’, bir kişiyi küçük düşürebilmek için sürekli hatasını bulmaya çalışmaktır. Ve bunun üzerinden bir kavgaya girişmektir. İbn-u Mâce’nin rivayet ettiği bir hadis şöyledir: لا تعلموا العلم لتباهوا به العلماء / Âlimlere üstünlük taslamak için sakın ilim öğrenmeyin -bu bu hadis kitaplarında Lokman Hakim’in evladına vasiyeti olarak geçer-. اولتماروا به السفهاء / Yahut sefihlerle, düşük insanlarla didişmek için ilim öğrenmeyin. أو لتصرفوا وجوه الناس / Yahut insanların yüzlerini size dönmeleri için yani teveccühlerini kazanmak için sakın ilim tahsil etmeyin. فمن فعل ذلك النار النار / Kim böyle yaparsa ateş var, ateş.⁶ Aynı minvalde başka bir rivayet var. Orada da: لا يستكمل عيد حتى يدع المراء وان كان محقا -Ne zamana kadar?- / Haklı olsa bile mirâ’ dediğimiz bu anlamsız, faydasız, beyhude din tartışmaların terk etmedikçe.⁷

Değerli Kardeşlerim,

Kadim geleneğimizin bu usûl çerçevesinde belirlediği ihtilaf ahlakına dair bir iki hususu daha ifade edip bir çağrıda bulunmak istiyorum, bir çağrı ile de sözlerimi bitirmek istiyorum.

Öncelikle şunu ifade etmek isterim ki, İslam; şahısların, cemaatlerin, tarikatlerin, siyasetlerin, diyanetlerin, ilahiyatların temsil edeceği bir din değildir. Niye söylüyorum bunu? Bu tartışmalarda şunu görüyorum: Her bir taraf, kendisini İslam’ın mümessili gibi görüyor. Kimse İslam’ı temsil edemez. Dinin baki hakikatleri, fani şahsiyetler üzerine bina edilemez. İslam, temsil edilir. Neyle temsil edilir, biliyor musunuz? İslam ancak güzel ahlakla temsil edilir. Ancak Resulullah’ın örnekliğiyle temsil edilebilir. Kuru tartışmalarla değil. Her ne surette olursa olsun, herhangi bir isim ve sıfat altında, kişi veya kişiler mutlaklaştırılmaz. Bu tartışmalarda içine düştüğümüz hatalardan biri de budur. Peygamberler hariç hiç kimseye, ama hiç kimseye ismet ve masumiyet atfedilemez. Bin dört yüz yıllık kadim geleneğimizi bir kenara bırakıp din sadece bir kişiden, bir gruptan, bir fırkadan ibaret sanılamaz. Sadece bir müellif ve onun eserlerine İslam indirgenemez.

Her zaman, tartışmalarda her zaman hatalı olabileceğimizi, kardeşimizin isabet edebileceğini hesaba katmak gerekiyor. İmam Şâfi’î öyle diyor: Birisiyle tartışmaya girdiğimde diyordum ki “Rabbim, kardeşimi bu tartışmada haklı kıl, muvaffak kıl.” Herhangi bir ilim ve davet insanı, ilim insanı, davet insanı, kurum, topluluk; benimsediği görüşlerini “Bu yegâne hakikattir.” diyemez. Yegâne hakikatmiş gibi göremez, takdim edemez. Görüşlerini, başkalarının ayıpları üzerine kayıpları, hataları üzerine şekillendiremez. Farklılaşmalar olacak. Bu farklılaşmaları ortadan kaldıracak şekilde dinin, sadece kendi yorumuyla, kendi düşüncesiyle anlaşılmasını, icra edilmesini isteyemez. Yoktur, bizim geleneğimizde böyle bir şey. Farklı görüş ve yorumlara hayat hakkı tanımamazlık edemez. Hele hele hiç kimse “din elden gidiyor” sloganıyla dinin hamiliğine soyunmamalı. Kendi fikrini “indirilmiş din”, diğer bütün düşünceleri “uydurulmuş din” ilan edemez. Hele hele kendi kavgasını, kendi kavgasını “İslam’ın kavgası” olarak bir kişinin takdim etmesi, bir grubun böyle lanse etmesi, şahsi tartışmaları ilmî tartışmaların önüne geçirmesi, ne büyük bir musibettir. Kendi din anlayışımızı

⁶ İbn Mâce, Sünnet, 23.

⁷ Zeynüddin el-İrâkî, *el-Muğnî an Hamli’l-Esfâr fi’l-Esfâr fi Tahrîci mâ fi’l-İhyâ’i mine’l-Ahbâr*, III. 144, Kahire, 1933.

mutlak doğru kabul edip, kendi dışındakileri “hidayete ulaştırılması gerekenler” olarak görmek ne büyük bir hatadır, ne büyük bir yanlışır. Başkasının farklı düşündüğünü söylemek yerine hatalı olduğunda ısrar etmek ne büyük bir bühtandır. Üstelik bütün bunları Ehl-i Sünnet adına yaptığını iddia etmek ne büyük bir kötülüktür. Hem de Ehl-i Sünnete kötülüktür.

Bu tartışmalarda zira yapılan en büyük kötülük, Müslümanın Müslüman kardeşini tekfir etmesidir. Tekfir, İslam’ın mahkûm ettiği bir nefret suçudur. Hiç kimse ama hiç kimse kendini dinin yegâne sahibi sanarak, bir kimseyi düşüncesinden, yorumunda, tevilinden dolayı İslam dairesi dışına itme salahiyetine, hakkına sahip değildir. Aynı şekilde hiç kimse, kardeşinin niyetini sorgulama ve “muhalif” görüş sahiplerini hedef gösterme hakkına da sahip değildir. Çünkü tekfir etmek aynı zamanda hedef göstermektir. Oysa Ehl-i Sünnet ne diyordu? Ehl-i Sünnetin ilkesi neydi? “Ehl-i kible tekfir edilemez.”⁸ Ebu Hanife’nin ilkesini bir kez daha hatırlatmak isterim: “من آمن بتزليل لا يكفر بتأويل / Tenzile inanan, tevilinden dolayı tekfir edilmez.” Bu ilke önümüzde. Ehl-i Sünnetin, bu evrensel misyonunu muhafaza etmek şarttır. Tekfirci söylemlerin beslendiği din tartışmalarının, İslam dünyasının bütün kırılğan coğrafyalarında iç çatışmaların, kavgaların hazırlayıcısı, tetikleyicisi olduğunu unutmamamız gerekir.

Değerli Kardeşlerim,

Son olarak, her söz bir emanettir. Bugün biz Müslümanların en çok dikkat etmesi gereken husus; ihtilaf ahlakına riayet etmek, dini anlamada ve yorumlamada belirli bir usûl ile hareket etmek. Zira ihtilafı tefrikaya ve fitneye dönüştürmeyen bir özen, her bir Müslüman için vazgeçilmez görevdir. Hepimizi bu elim felaketten koruyacak yegâne rehber Kur’an ve sünnetin aydınlığıdır.

Topyekûn içine düştüğümüz bu girdaptan çıkabilmek için bir an önce hepimizin harekete geçmesi gerekiyor. Artık, ne olur, dini bir mücadele aracı, tartışma ve çatışma alanı olmaktan hızla çıkarmamız lazım. Nesilleri, Vallahi, nesilleri kaybediyoruz.

İstirham ediyorum. Kendini davet insanı, ilim insanı olarak gören bütün kardeşlerimden istirham ediyorum; Uygulama imkânı bulunmayan konuları lütfen tartışmayalım. Hele bunları dijital ortamlarda genç nesillerin önünde bir kavgaya dönüştürmeyelim. Yoruma açık konularda tek hakikatçilik yapmayalım. Fayda yerine zarar getirecek polemiklere lütfen girmeyelim. Dinin kutsiyetine, ilmin izzetine uymayacak her türlü dilden, üsluptan kaçınalım. Hiç kimseyi, hiçbir kardeşimizi tekfir etmeyelim, dalaletle suçlamayalım, tefrik etmeyelim. Delilsiz, mesnetsiz itham ve ifadelerden mutlaka kaçınalım, kardeşlerim. İndî görüşlerimizi sanal mecralarda basit bir reyting uğruna paylaşmayalım. Asılsız, şaz görüşleri dinî hakikatler olarak takdim etmeye kalkışmayalım, sunmayalım.

Bu konuda çağrıda bulunuyorum: İlk adım olarak yazılı-görsel-sosyal medyada ihtilaf ahlakına aykırı her türlü söylemleri ihtiva eden içerikleri -varsa-, sahiplerince silmeye davet ediyorum. Gelin, her kardeşimiz lütfen bunu yapsın. İlmî akademik çevrelerin, din hizmeti yürüten resmî

⁸ Ali b. Hasan b. Asâkir, *Tebyînü Kezibi'l-Müfterî fi mâ Nüsibe ile'l-Îmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, nşr. M. Zâhid Kevserî, Dumaşk 1347, s. 408-409; Ali el-Kârî, *Minehu'r-Ravzi'l-Ezher fi Şerhi'l-Fıkhi'l-Ekber*, Kahire 1375, s. 162; Muhammed Enver Şâh Hüseyinî Keşmirî, *İkfârü'l-Mülhidîn fi Zarûriyyâti'd-Dîn*, Gücerât 1988, s. 16-17.

kurum ve sivil toplum kuruluşlarının, derhal bir araya gelerek onarıcı, birleştirici yeni bir davet dili ve yeni bir üslup inşa edelim; buna çağırıyorum. Buna şahsen hizmet etmeye, ev sahipliği yapmaya hazır olduğumu da ifade etmek isterim.

Sözlerimi Resul-i Ekrem'in bir duasıyla bitiriyorum: اللهم لا تجعل مصيبتنا في ديننا / Rabbim, musibetimizi dinimiz yapma. Dinimizi musibetimiz kılma. Bizi dinimiz konusunda musibetlerle karşı karşıya bırakma.⁹

Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Allah'a emanet olunuz.

⁹ Tirmizî, De'avat, 132.

